

ДО УКРАЇНСЬКОЇ ГУМАНІТАРИСТИКИ:

Т.П. Усатенко, *Епістемологія українознавства: педагогічний контекст*,
Кіровоград 2014, 128 с.

Українізація національної гуманітаристики як важлива та актуальна платформа розвитку української науки й освіти нагальне і болісне питання сьогодення. Зайве нагадувати, що всі науки, у тому числі так звані “точні” та “природничі”, розвиваються мовними засобами, формуючи науковий світ, явлений у термінах і смислах. Проте українська гуманітаристика на сьогодні все ще значною мірою спрямована або на ретроградні російські/радянські, або ж на західні взірці. Проте і східну, і західну науку цікавить насамперед національна складова української науки, що лише й здатна належно презентувати національний доробок на світовому рівні, а для України – українізація думки є нагальною проблемою виживання і права на майбуття.

Тому потрібно вітати нову монографію відомої української дослідниці Тамари Пилипівни Усатенко “Епістемологія українознавства”, що є результатом багаторічних досліджень різноманітних питань українознавства. Монографія складається з двох частин: 1) “Українознавство: пошуки смислів” та 2) “Епістемологічне видноколо українознавства”.

Перша частина є свідною, в ній дається огляд становлення і розвитку науки, розуміння й наповнення українознавства як науки та навчальної дисципліни, і те, що українознавство й досі не інституалізоване як наука, на думку автора, зумовлено в тому числі й обмеженістю методологічних підходів у гуманітаристиці (с. 21). Досить часто українознавство змішується чи підміняється народознавством, про що вказує і авторка (с. 13). Відтак, одним з завдань монографії є розширення як методологічного, так і предметного поля українознавства, з чим дослідниця блискуче справляється.

Розкриває авторка й українознавчий вимір педагогічної думки (с. 36–45), що справляє визначальний вплив на творення національної школи й культури загалом. Т. Усатенко наголошує, що “у становленні української педагогічної думки приділяється особлива увага питанню боротьби за українську мову в Україні в умовах жорстокої заборони всього українського і, насамперед, мови” (с. 38). На жаль, ця теза дослідниці є гостроактуальною і для українського сьогодення. Поручує автор і іншу хибу розвитку сучасної української педагогічної думки і практики – надмірне захоплення зарубіжним досвідом, що призводить до нівелювання власного досвіду і традицій та ускладнює розбудову національної освіти (с. 45). У цьому плані особливо небезпечним є копіювання російського досвіду, спрямованого на розбудову тоталітарної держави і рабського суспільства.

Епоха соціальних зрушень, трансформації суспільства породжує значну, інколи масову міграцію населення. Відрив від “коріння” часто зумовлює нівеляцію

малої батьківщини, вікових цінностей та традицій краю, що, врешті, призводить до космополітизму, безбаччєства, національного і морального виродження. Відтак, особливого значення набуває думка Т. Усатенко, що такі високі поняття, як: “*Батьківщина, батьківщина, національна гідність*” починаються саме зі знання рідного краю, історії села чи міста, вулиці, домівки, де людина народилася й виросла, де пройшло її дитинство” (с. 15). Як нація складається з сукупності індивідів, так і національна ідентичність складається з сукупності локальних ідентичностей. Так само національна культура є сукупністю регіональних, об’єднаних, проте, в одну єдину, органічну цілість. Власне краєзнавство і займається вивченням рідного краю – малої батьківщини, однак інтегральною наукою є українознавство: “українознавча парадигма пізнання, ґрунтуючись на інтеґративно-тотологічній цілісності, спрямована на єдність українства”, у той же час, і “на розширення свідомості та активізацію вольового начала індивідуума” (с. 72). Прикметно, що і краєзнавство (local history), і українознавство не внесені в перелік спеціальностей і по них майже не захищаються дисертації. І це при тому, що саме ці дисципліни формують міцний фундамент національної єдності, толерантності і злагоди!

Така ситуація призводить до того, що питання українознавства як науки є дуже дискутованим не лише в сучасній українській гуманітаристиці, а й суспільстві загалом. І тут слушно видається думка Т. Усатенко, що враховуючи складний історичний шлях української нації, така наука має право на існування, і має посісти своє місце в колі суспільних та гуманітарних наук, як інтегруюча, синтезуюча дисципліна, спрямована на цілісне, гармонійне пізнання самих себе, що має сприяти пробудженню в нації активної екзистенційної позиції: “Українознавче осмислення українського світу – це не тільки осягнення його в суперечностях та розвитку, не тільки відкриття для себе істинного сенсу українськості, а й творення її” (с. 8). В епоху глобалізації та технократизації, перед українською нацією, як і перед іншими, стоїть складне завдання зберегти власну самобутність, національну ідентичність, а не розчинитись у комусь іншому, що особливо загострюється в українських реаліях, зумовлених сусідством Росії, з її агресивною неоімперською політикою. Таким чином, як слушно наголошує дослідниця, на українознавство покладається й завдання зі збереження національної самоідентичності, та вироблення власного, самобутнього українського виклику глобалізації (с. 9).

В концепції автора, “українознавство – специфічна інтелектуальна практика пізнання, осмислена система знань про фундаментальні основи українського буття, найзагальніші ментальні сутності, смисли, цінності, оцінки у ставленні до природи суспільства, духовного життя, про досвід у найширшому розумінні. Українознавство несе в собі теоретичну рефлексію, коли предметом пізнання стає не сама культурно-історична реальність, а знання, що її описують. Одночасно українознавство розглядається як сукупність наук про Україну: українська мова, українська література, історія України, економіка, етнографія тощо;

навчальний предмет, метою якого є засвоєння інтегрованих знань про Україну; напрям наукових досліджень, скерованих на вивчення України як космо-соціокультурного феномену” (с. 11). Подаючи таке широке визначення, дослідниця виділяє й такий епістемологічний феномен цього явища, як пізнання явища з середини, що протистоїть традиційному раціональному пізнанню, що вимагає чіткого відокремлення суб’єкта від об’єкта (с. 12). Власне такий підхід і зумовлює поєднання практики і гнозису, адже, наприклад, жодна “об’єктивна” дисципліна не вивчає такі явища, як “патріотизм”, “Батьківщина” тощо (с. 17–18). Відтак, такий підхід автора видається цілком перспективним. Наука не може розвиватись в одній методології, що претендує на єдину правильну і можливу об’єктивність. Наука – це насамперед розвиток думки, а остання є глибоко суб’єктивованою. Важливою складовою сучасного українознавства, у візії автора, є актуалізації моральних знань, “основа яких добро і зло розглядаються в практичних діях, моральних вчинках і поведінці” (с. 25).

З іншого боку, Т. Усатенко слушно вписує українознавство в розвиток сучасної гуманітаристики, в якій на початку XXI ст. на авансцену вийшли нові “-знавства”, як то суспільствознавство, шевченкознавство, грушевськознавство та подібні (с. 23). Такий підхід є цілком слушним і виправданим: якщо цілком конституїровано, наприклад, “Франкознавство” чи “Слов’янознавство”, то чому маємо несприйняття “Українознавства”? І це в умовах, коли “актуальними постають проблеми знання в умовах глибинних трансформацій освіти, особливо в процесах наповнення змісту освіти національним українознавчим змістом” (с. 24). Таким чином, дослідниця підсумовує, що “розгляд українознавства крізь призму знання зумовлює підвищений інтерес до когнітивних, аксіологічних проблем, формуючи концептосферу нової української реальності, а саме: людина, українці, українство, українськість, ідентичність, мобільність, етнос, українська нація, держава Україна” (с. 27). Перспективною є думка автора, що “в сучасних дослідженнях українознавство переходить до проблем смислотворення, цілісного розуміння, що оновлюється, до особистісного знання, враховуючи синергетичні принципи самоорганізації міждисциплінарного цілісного знання, аксіологічні, архетипно-символічні, міфологічні, концептні підходи” (с. 52).

В традиційному підході кожен науку характеризує і власна методологія. Цьому питанню Т. Усатенко присвячує підрозділ “Самобутність українознавства в контексті методології”. Автор чітко окреслює, що “серед філософсько-методологічних проблем українознавства, виходячи з сутнісних, антропологічних засад, виділяються гуманітарні знання, які ґрунтуються на методологічних концепціях історії, логіки, економіки, наукових досліджень, психології, пізнавальної діяльності, соціології, науковознавстві” (с. 32). Таким чином, цілком слушним є зауваження дослідниці, що проблема конституціоналізації українознавства лежить у площині взагалі визнання науковості за гуманітарними науками у порівнянні з природничими та точними. Однак, ця дискусія є суто термінологічною. В українській мові існує лише слово “наука”, натомість, наприклад в англійській, є “science” – для

природничих і точних та “arts” – для гуманітарних. Проте за обома визнається академічний статус. Тому, й сама ця дискусія є пережитком радянського технократичного соціуму, який українська наука має успішно подолати. Таким чином, українознавство як інтегративна наука й поєднує сукупність методологічних підходів суміжних наук (історії, мовознавства, етнографії тощо). В той же час, “у пошуках методологій пізнання, наповненої людськими смислами” особлива роль “належить історичному світу” (с. 53), особливо філософії історії (с. 56).

Основний зміст праці викладено у другій частині, що відкривається підрозділом “Українознавство крізь призму епістемології та гносеології”. Варто відмітити, що Т. Усатенко не протиставляє ці два поняття, а поєднує, відводячи кожному своє місце: “гносеологія концентрується на процедурах опису, звертаючись до висловлювань і правил отримання знання. Епістемологія робить центром своєї уваги регуляцію, звертається до нормативних пропозицій, використовуючи знання для продукування правил, що породжують зміну в термінах вираження знань”, відтак вони відрізняються між собою як теорія знання та теорія пізнання (с. 47). Перспективним є і різкий відхід від “традиційного” розуміння базової категорії науки: “Перехід з методології на епістемологію – свідчення глибоких антропологічних зрушень, а також поступи гуманізму в гуманістику – гуманітаристику” (с. 50).

Відтак, наступний підрозділ й розкриває українознавче розуміння “гуманітаристики”. Це питання дослідниця вирішує через призму епістемології: “система сучасних епістемологічних знань у царині українознавства становить собою не одновимірне, а складне, багаторівневе утворення: як філософський рівень епістемології українознавчого пізнання, так і нефілософський рівень означеної епістемології” (с. 52). Однак, враховуючи складний шлях творення української нації і становлення державності провідне місце в гуманітаристиці відводиться історичній складовій.

Далі Т. Усатенко розкриває “Когнітивні репрезентації українознавчих знань”, в яких у центр українознавства як науки ставиться розуміння, сенс, символ. Власне пізнання самого знання й є сутністю когнітивного підходу. Це чітко розмежовує класичні підходи і посткласичні. З іншого боку, когнітивний підхід окреслює й суспільний вимір українознавства як науки, що досліджує функціонування знання в різноманітних системах. Відхід від “суб’єкт–об’єктного” підходу актуалізує думку, ціннісний, суб’єктивний вимір, що в сукупності приводить до утворення концептів, якими “означають певну окрему від інших сутність, цілісну змістову одиницю свого роду, образ, гештальт, квант структурованого знання, знання якого вичленовуються залежно від різних завдань” (с. 64). Концептний підхід, у концепції автора, є елементом європейської ідентичності України, адже концепт має свої витoki в західноєвропейському середньовіччі (с. 66). З українознавчої точки зору, “концепт відіграє велике значення у визначенні ролі національної культури в житті суспільства та є певною ланкою між світом взагалі й індивідуальним уявленням людини про цей світ...” (с. 68). Визначальною основою антропологічної парадигми сучасної науки є концептосфера – “упорядкований та ієрархізований у певний спосіб міні-

мум концептів, у середині якого перебуває складна мережа взаємовідношень між концептами” (с. 69). Концептосферу українознавства авторка зображує через фреймову модель, подану у вигляді таблиці, в якій виділяє такі блоки, як: універсальні, етнокультурні, національно-державницькі, часо-просторові, негативні чинники та освітньо-педагогічні цінності (с. 70).

Відтак у концептосфері українознавства Т. Усатенко виділяє чотири концепти: кордоцентризм, ідентичність, родинність та батьківство. Якщо “Кордоцентричні інтенції охоплюють співзвучність української і західноєвропейської світоглядної свідомості – європейська кордоцентрична ідея має своїм джерелом Святе Письмо” (с. 74), то ідентичність утверджує українство у світовому співтоваристві, дає змогу нації стати інтегральною, рівноправною частиною, зберігши власну самобутність і збагативши різноманітність людства загалом. Новаторським концептом є “родинність”, що визначає “людський спосіб життя у єдності й теплоті сердечного зв’язку, в духовно-культурній, етнонаціональній, територіальній, глобальній згуртованості спільноти; у взаємодії людей як родового соціального явища; у пошуках свого коріння, свого безсмертя” (с. 91). Більш детально розкривається концепт “родинність” через фреймову модель (с. 92), що включає такі макроконцепти: соборність, дім, рід, родина та сім’я. Однак, в Україні після радянських соціальних експериментів повністю знівельовані сімейні цінності, побудовані на національних традиціях, підважено саму ідею сім’ї і батьківства. Відтак концепт батьківства набуває не лише наукового виміру, а й практичного значення. В науковому плані потребує розробки власне концепт батьківства, позаяк у науці розкрито лише поняття материнства, питання жінки-матері.

Загалом дослідження побудовано навколо осмислення знання і пізнання. Таким чином, “епістемологія українознавства переходить від реальності предметної, яку відтворили українознавчі науки етнографія, географія тощо, до реальності, що конструюється у свідомості, в глибинно-смісловому осягненні світу людиною, до проблем смислоутворення, цілісного розуміння, які оновлюються до особистісного знання на антропо-аксіологічних, когнітивних та ін. засадах” (с. 112).

Книга доповнена списком літератури, який не лише є науковим апаратом до монографії, а й окреслює базу літератури для досліджень порушених у книзі проблем. Для новаторського дослідження, яким безумовно є монографія Т. Усатенко, важливим є максимально чітке розуміння вживаних термінів, чому і має сприяти доданий короткий термінологічний словник.

Підсумовуючи короткий огляд праці Т. Усатенко, можемо впевнено констатувати, що монографія є вагомим здобутком української гуманітаристики. Вона не лише відкриває нові перспективи розвитку власне українознавства, а й інших дисциплін, дає змогу поглянути на проблемні поля гуманітарних і не тільки наук з української точки зору. В монографії порушено безліч різноманітних дискусійних питань, дослідження насичено смислами, проблемами, що виводять на нові горизонти українознавства та українську науку загалом.

Дмитро Гордієнко